

Kulturreservatet Bråfors bergsmansby

Åtgärder 2016

Antikvarisk rapport

Bråfors 1:3–2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Norberg socken
Norbergs kommun
Västmanland

Tobias Mårud

Kulturreservatet Bråfors bergsmansby

Åtgärder 2016

Antikvarisk rapport

Bråfors 1:3–2:3, 1:8, 5:1 och 1:7, Glimbo 1:3 och 1:5
Norberg socken
Norbergs kommun
Västmanland

Tobias Mårud

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2017

Omslag: Ny bockrygg under skullbron upp till loft i ”vita ladugården”. Foto Tobias Mårud.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-615-7

Tryck: JustNu, Västerås 2017

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund.....	6
Byggnad 22 – ladugård med loge och stall.....	7
Genomförande	7
Byggnad 29 – tröskloge.....	9
Genomförande	9
Resultat	12
Referenser.....	13
Kart- och arkivmaterial	13
Litteratur.....	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Figur 1. Bråfors är markerat med en blå cirkel. Utdrag ur länsstyrelsens WebbGis.

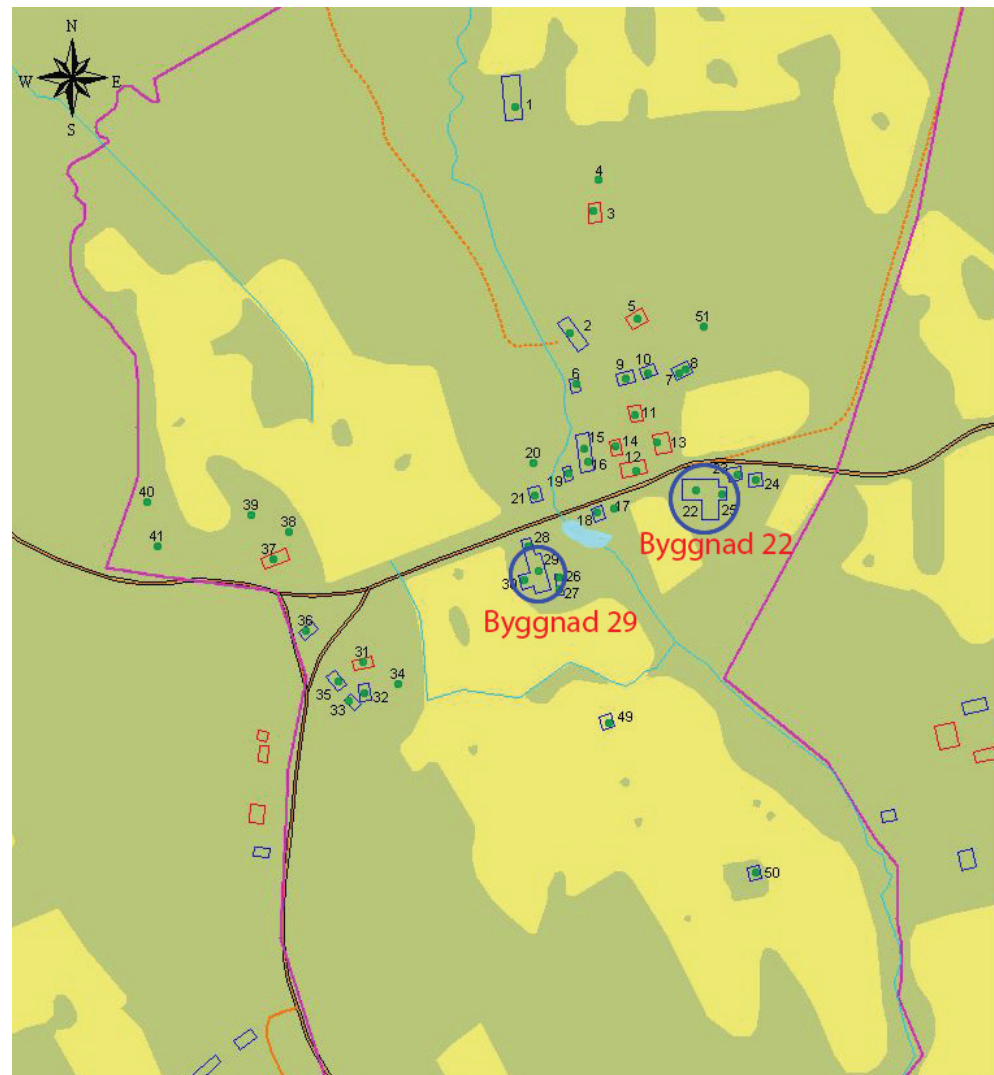
Inledning

Gården Stora Bråfors, eller Bråfors bergsmansby, är ett av få kulturresevat i landet och ett av endast två kulturresevat i Västmanlands län. Byggnaderna underhålls kontinuerligt och större planerade restaureringsåtgärder genomförs vid behov, normalt varje år. År 2016 gällde de planerade insatserna renoveringsåtgärder i ”vita ladugården”, byggnad 22, i form av restaurering av skullbron, nätning av takfot, fönsteråtgärder samt partiell takomläggning på byggnad 29, en tidigare tröskloge.

Figur 2. Vägen in mot Bråfors, från öster. Foto Tobias Mårud.

Figur 3. Mangården på Bråfors, sedd från sydost. Foto Tobias Mårud.

Figur 4. Karta över Bråfors med byggnadsnumrering. De blå cirkklarna markerar aktuella byggnader.

Bakgrund

Bråfors är en av landets äldsta dokumenterade bergsmansbyar. ¹⁴C-prover har daterat vad som tros ha varit hyttbacken till 1200-talets mitt och Bråfors nämns första gången i skrift 1354, då benämnt Brateforse.

Byn bestod på 1530-talet av två bergsmansgårdar, Lilla och Stora Bråfors. Stora Bråfors och den före detta hyttplatsen ligger i direkt anslutning till hyttbäcken. Lilla Bråfors låg ett stycke söder därom. Den äldsta kartan över Bråfors avmättes 1698. Den visar byns ägofördelning och hyttans läge men inga andra hus. Den visar dock att Lilla Bråfors då låg sydost om Stora Bråfors, strax söder om nuvarande läge.

Bråfors hytta finns belagd i skriftlig källa 1539. Enligt taxeringslängden för Älvsborgs lösen fanns tre bergsmän i Bråfors 1571. Senare tillkom en fjärde bergsman. Genom nedläggningen av flera närbelägna bruk, främst i Söderbärke socken, anslöt sig under 1600- och 1700-talen även bergsmän i andra byar till Bråforshyttan, som till följd därav ökade i betydelse. Under 1700- och 1800-talen ökade efterfrågan på järn och med detta följde tekniska moderniseringar av hyttan. Vid 1800-talets slut drabbade bruksdöden en stor del av Bergslagens små och medelstora hyttor. Bråfors bergsmän arrenderade då ut hyttan till Fagersta bruk. År 1902 lades driften ner och produktionsanläggningen revs. Mycket av byggnadsmaterialet återanvändes och nu återstår endast slagghögar. En kraftstation anlades 1917 söder om vägen.

Under 1800-talet och delar av 1900-talet var bebyggelsen uppdelad i tre gårdar på Stora Bråfors. En av gårdarna ägdes av bergsmanssläkten Brate och två gårdar ägdes under huvuddelen av perioden av Fagersta bruk. Under 1900-talet sålde Fagersta bruk sin del av gården till familjen Brate och sedan mitten av 1960-talet har Stora Bråfors haft en ägare.

Efter att järnhanteringen avvecklats inriktades gårdarna i Bråfors på jord- och skogsbruk, men även på kreatursdrift och spannmålsproduktion, vilket avspeglas i bebyggelsen.

Bland byggnadsbeståndet inom kulturresevatet kan mangården och åtminstone två ekonomibyggnader dateras till 1700-talet. Ett par ekonomibyggnader torde härröra från tiden kring övergången från 1700- till 1800-tal. Från 1800-talets första hälft och mitt finns ett tiotal byggnader. Resterande byggnader är med några yngre undantag uppförda under 1800-talets senare hälft.

Söder om landsvägen ligger framför allt byggnader som kan kopplas till jordbruksdriften. En av dessa byggnader är en stor tröskloge från 1890, den aktuella byggnad 29, belägen sydväst om mangården. Logen har tillbyggt i öster av Paul Brate 1908. Årtal, namn och initialer har invändigt karvats in i timret. Rötskador i tillbyggnadens stomme åtgärdades under 2013 och det västra takfallet åtgärdades 2014.

Mot öster, sydost om mangården, ligger byggnad 22, kallad ”vita ladugården”, inrymmande främst ladugård, loge och stall.

Byggnad 22

– ladugård med loge och stall

Den ”vita ladugården” är sammanbyggd mot öster med byggnad 25, ett före detta svinhus. Byggnad 25 uppfattas som en tillbyggnad till byggnad 22 och har ursprungligen varit en fristående byggnad men sammanbyggdes och fick en ändrad takriktning då fasaderna skadades av väta från taken.

Ladugårdsbyggnaden är uppförd 1867–1868, murad i slaggflis, så kallat sinder, på grundmur av slagg- och natursten. Själva ladugården är belägen i mellersta delen, stallet i västra delen och diskrummet i östra delen – de båda senare tillbyggda. Det tillbyggda diskrummet på östra fasadens norra del är murat av lättbetongblock. På övervåningen finns en loge. En inkörsbro leder upp till logen. Den är gjord av brädor och vilar på ett fundament av kallmurad sten. Ett stöd för att bära upp bron har nytillverkats enligt originalet av Erik Brate. Tillbyggnaden av diskrummet på östra fasadens norra del består av någon typ av leca- eller lättbetongblock.

Genomförande

Skullbro

Skullbron som leder upp till loftet från vägen på byggnadens norra sida åtgärdades genom tillverkning av en ny bockrygg, nya räcken och ny trall. Beläggningen av trall på skullbron utformades med ribbor för bättre fäste vid transporter (och för gående). Ett utrymme skapades även för rullstolar och barnvagnar.

Figur 5. Skullbron sedd från öster innan åtgärd. Foto Tobias Mårud.

Figur 6. Norra fasaden, med skullbron. Foto Tobias Mårud.

Figur 7. Stöd för skullbron omålat innan åtgärd. Foto Tobias Mårud.

Figur 8. Stödet intill fasaden målades rött. Foto Tobias Mårud.

Figur 9. Ny trallbeläggning och nya räcken. Foto Tobias Mårud.

Figur 10. Skullbron efter åtgärd, med ny trall, räcke och bockrygg. Foto Tobias Mårud.

Figur 11. Bocken är försedd med skyddande bleck på de övre utskjutande ändarna. Foto Tobias Mårud.

Figur 12. Bockens nedre utskjutande delar skyddades med snedställda bräder. Foto Tobias Mårud.

Fönster

Smärre åtgärder utfördes där behovet var som störst, bland annat lagades trasiga rutor och hakar monterades där dessa saknades, för att möjliggöra öppning av fönster.

Figur 13. Ett av fönstren innan ... Foto Tobias Mårud.

Figur 14. ... och efter åtgärd (olika perspektiv påverkar uppfattningen av storleken). Foto Tobias Mårud.

Nätning av takfot

Takfoten har en bred luftning som tidigare lett till att framför allt fåglar fått fritt tillträde till loftet. Detta har lett till skador och nedskräpning. Öppningarna i takfot sattes därför igen med nät.

Figur 15. Nätning av takfot sedd utifrån. Foto Tobias Mårud.

Figur 16. Nätning av takfot sedd inifrån. Foto Tobias Mårud.

Byggnad 29 – tröskloge

Trösklogen är sammanbyggd med hus 28 mot norr och hus 30 mot väster och är tidigt tillbyggt mot öster. I tillbyggnaden mot öster syns invändigt fortfarande de äldre, rödfärgade taktassarna.

Byggnaden är uppförd i stolpverkskonstruktion med dubbla hammarband. Sadeltaket bärs av en takstomme med sidoåsar, vilandes på rader med tre stolpar, en mot vardera sidoås och en där den ursprungliga östra ytterväggen tidigare fanns, ursprungligen ett hammarband. En av stolparna som bär den västra sidoåsen, nära mitten av byggnaden, har någon gång kapats. Stommen vilar på plintar av natursten samt grundstenar under stolparna. Fasaden har stående slät panel, delvis av kilsågade bräder. Panelen är målad med röd slamfärg. På taket låg fram till omläggningen ett undertak av glesa bräder och däröver pärt. Pärttaket hade sekundärt täckts med enkupigt lertegel.

Genomförande

Skadade och saknade tegelpannor har lett till rötskador och svampangrepp i undertaket. De aktuella åtgärderna föregicks 2014 av att det västra takfallet lades om – på grund av ekonomiska skäl sköts omläggningen av det östra takfallet upp.

Figur 17. Östra takfallet innan åtgärd. Foto Tobias Mårud.

Figur 18. Östra takfallet efter åtgärd, tyvärr snötäckt. Foto Tobias Mårud.

Figur 19. Södra gaveln innan åtgärd. Foto Tobias Mårud.

Figur 20. Södra gaveln efter åtgärd. Observera längden på åsarnas ändar. Foto Tobias Mårud.

Vid omläggningen plockades takteget ner – en del tillvaratogs, resten kasserades, befintligt undertak av pärt och brädor revs. Efter friläggning av stommen kunde det konstateras att virket var i betydligt sämre kondition än vad som hade syntts vid tidigare inspektion.

Figur 21. Exempel på sparre med rötskadad översida. Foto Tobias Mårud.

Figur 22. Del av rötskadat hammarband. Foto Tobias Mårud.

I synnerhet var det sparrarna av gran i den sekundära, nedre delen av takfallet som var skadade. Inträngande vatten hade orsakat rötskador från ovansidan av virket, i kontaktytan med taktäckningen, och gröpt ur virket utan att det var synligt från undersidan. Sammanlagt ersattes fjorton sparrar, två tassar skarvades och i stort sett hela hammarbandet samt en del av bärlinan i mötet mellan den sekundära delen av takfallet och det ursprungliga, det vill säga det gamla hammarbandet ersattes. Det nya virket utformades med det äldre som förebild, medvetna avsteg gjordes i valet av virke då furu användes genomgående istället för som tidigare furu och gran. Arbetet utfördes för hand med delvis traditionella metoder och delvis med hjälp av moderna verktyg.

Figur 23. Del av äldre hammarband där man kan se raket igenom virket vid uttag för sparre. Foto Tobias Mårud.

Figur 24. Nytt hammarband på plats, med kopierade uttag för sparrar. Foto Tobias Mårud.

Figur 25. Arbetsplats för nytillverkning av sparrar med mera. Foto Tobias Mårud.

Figur 26. Mobilkran användes i arbetet, här för ilagning av före detta hammarbandet. Foto Tobias Mårud.

Efter de omfattande virkeslagningarna i takstommen lades ny taktäckning, likt den som tidigare lagts på västra takfallet, med råspont täckt med takpapp. På detta lades nytt enkupigt lertegel.

Figur 27. Mobilkran användes för att byta sparrarna på plats. Foto Erik Brate.

Figur 28. Nedre delen av takfallet åtgärdades innan det övre. Foto Erik Brate.

Figur 29. Flygbild av byggnaden under arbetet med undertaket. Foto Fredrik Ranström, förmedlat av Erik Brate.

Figur 30. Läggnig av taktegel. Foto Erik Brate.

Figur 31. Nyttillverkat enkupigt lertegel lades på takfallet. Foto Erik Brate.

Figur 32. Rötskada i undertak och ursprungligt hammarband. Foto Tobias Mårud.

Figur 33. Efter åtgärd, nytt undertak och ilagad skada i före detta hammarbandet. Foto Tobias Mårud.

Utöver åtgärderna med takstomme och taktäckning kapades ändrar på åsar i de fall de stack ut för långt. De täcks nu av gavelsprången och skyddas därigenom bättre från väta. Ilagning av panel utfördes i mindre omfattning. Mindre lyckade, dolda tekniska lösningar från omläggningen av västra takfallet (vilka uppdagades vid omläggningen av östra takfallet), åtgärdades.

Resultat

Åtgärderna är väl utförda och följer länsstyrelsens beslut. Arbetet har utförts delvis med moderna verktyg men med gott resultat och en tydlig ambition att utforma ersättande delar av den rötskadade stommen likt befintliga. Där iskarvningar i stomme utförts med ersättande virke (i byggnad 29) har förbindningar säkrats med bult, ett tillvägagångssätt som tidigare utförts i byggnaden.

Synpunkter på tillvägagångssättet med modern omläggning av taket på byggnad 29 har dryftats i och med omläggningen av det västra takfallet 2014.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Länsstyrelsernas karttjänster (WebbGis)

Litteratur

Mårud, Tobias. *Kulturreseptet Bråfors bergsmansby. Åtgärder 2014*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2015:62.

Skanser, Lisa. *Byggnadsvårdsplan för Bråfors bergsmansby*. Kulturmiljövård Mälardalen rapport 2007:98.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr: KM16053
Länsstyrelsen dnr: 435-534-2016
Fastighet: Bråfors 1:3–2:3, 1:8, 5:1 och 1:7,
Glimbo 1:3 och 1:5
Landskap: Västmanland
Län: Västmanland
Kommun: Norberg
Socken: Norberg
Beställare: Länsstyrelsen i Västmanlands län
Entreprenör: ByggPartner i Dalarna AB
Antikvarisk medverkan: Tobias Mårud
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41
722 12 Västerås